

موسیقی نامه ها در چهار زبان

محمدتقی دانش پزوه

به دنبال سلسله مقالاتی که از شماره ۹۴ تا ۱۰۰ در مجله هنر و مردم به عنوان « صدوسی و اند اثر فارسی در موسیقی » نگاشته ام به دستور وزارت فرهنگ و هنر کتابی درباره آثار عربی و فارسی در موسیقی تدوین کرده و تقدیم داشته ام ، اکنون که پس از مدتی مطالعه در کتابخانه های شوروی و اروپا و آمریکا و هند و سند در پی دیدار نسخه های خطی فارسی و عربی و ترکی مربوط به فرهنگ ایرانی و اسلامی ، به چندین نسخه در موسیقی برخوردیم ، آشنایی با آنها را بسیار سودمند یافتیم و یادداشتهایی در این باره برداشته ام که به خوانندگان گرامی مجله هنر و مردم عرضه میدارم .

آداب الاصحاب : کمال الدین حسین کاشفی بیهقی ، در هشت باب . و باب هفتم آن در چهار فصل است ، در آداب اهل سماع .

شماره ۱۸۹۹ و ۱۱۵۳ کتابخانه فردوسی شهر دوشنبه - نسخه بی شماره کتابخانه جامی در همین شهر - ۱۶۴۹ C بنیاد خاورشناسی لنین گراد - دانشگاه تهران ۲۲۴۳ (متروی ۱۰۰۹ - فهرست عمومی لنین گراد ، ش ۷۷ بنام علی صفی فرزند کاشفی) .

آداب الفلاسفة : حنین بن اسحاق ، در آن بحثی از موسیقی هست .
شماره ۸۶۸۱ Or موزه بریتانیا ، نسخ معرب ، در فهرست آمده که از سده هشتم است ولی شاید نسخه و کاغذ هر دو ساختگی باشد ، رنگ مرکب صفحه نخستین و بازپسین روی کاغذ برگ برابر آنها منعکس شده است ، کراسه شمار دارد از «ثالثه اول» تا «سابعه اول» و پس ازین ندارد ، آغاز و انجام افتاده ، ۷۹ گ ۷ س ، ربعی .

۴ - **کتاب الادوار فی معرفة النغم والادوار :** صفی الدین عبدالمؤمن ارموی بغدادی (۶۱۳ - ۶۹۳) که در ۱۵ باب است .

نخستین «فی تعریف النغم و بیان الحدة و الثقل» ، پانزدهم «فی مباشرة العمل» (بروکلین ۱ : ۴۹۵ و زیل ۱ : ۹۰۷) .

نسخه ای از آن در ایاصوفیا (ش ۲۴۱۳ در ۳۲ برگ به اندازه ۱۲/۵ × ۱۲/۵ و ۱۲ × ۱۶

بی تاریخ) و سلیم آغا پرتوپاشا (ش ۶۲۳ مورخ ۱۰۹۰ دربرگهای ۲۷۱ پ تا ۲۸۶ ر به اندازه ۱۴/۵×۱۲ و ۲۰×۱۲ دارای اشکال در ۲۷۳ رو ۲۷۵ رو ۲۸۲ پ و ۲۸۴ پ و ۲۸۵ پ) هست (از یادداشتهای استاد دانشمند آقای دکتر محسن مهدی عراقی).

* نسخ معرب سده ۸ و ۹، عنوان و نشان و شکل شنگرف، با مهر طغرادرار، ۲۲ گ س بغلی، خواننده محمدبن محمدبن عثمان ماح خانقا، جلد مقوا عطف مشکي با لولا (ش ۲۴۱۳ ایاصوفیا در سلیمانیه).

* نسخ خوش روشن سده ۸ و ۹، عنوان زرین، شکل شنگرف، از آن عمر بن عمر بن عبدالرشید الهاشمی القزوی سبس داوود بن الشرف عرف بابن السوید و محمد کوچک چلبی و عبدالفیاض الحنفی (ص ع)، وقف سلطان محمدخان بگواهی مصطفی مفتش اوقاف حرمین (۳۶۶۲ فاتح).

* نسخ معرب ۶۳۳، در پایان آمده «تمت بحمدالله... فی شهر سنة ثلث و ثلاثین و ستمائة اللهم اغفر لکاتبه و لقارئه و لمن نظرفیه و قال آمین رب العالمین» بجای عبارت «ولکنف العالمین» که در ش ۳۶۵۴ دیده میشود، باید تاریخ تألیف باشد.

جدول زرولاجورد، عنوان و حرفهای رمز موسیقی شنگرف، پس از این در برگ ۴۹ پ - ۵۵ ر به نسخ کهن رساله مانند بیست بدینگونه «طریق بر ساز آوردن عود...» درباره مقامهای گوناگون و طرز گذاشتن انگشتان و نامهای مقامها و آهنگها فارسی و دستور هر یک هم فارسی، بسیار مهم است و باید عکس گرفت.

پس از این در ۵۶ ر - ۶۲ پ جدول مقامها است ولی چیزی به جز عنوان ندارد، ۱÷۴۹+ گ ۱۱ س، وقف عثمان خان بگواهی ابراهیم حنیف، جلد مقوا گرد تیماج تریاکی (ش ۳۱۳۶ نور عثمانیه) ۳۶۵۳

* نستعلیق علی بن فتح الله المعدانی الاصفهانی الشهیر بصابر به رسم خواندن محمدخان بن مرادخان (ص ع).

انجام: «ولکنف بهذا القدر فی هذا الفن و الحمد لله رب العالمین»، ۵۱ گ، ۱۲ س، با وقف نامه، جلد تیماج تریاکی ضربی مقوایی درون قهوه‌ای با لولا ولایی، (ش ۳۱۳۷ نور عثمانیه) ۳۶۵۴

* از نسخه‌ای از آن در فهرست عربی چستریتی (۵: ۸۲) به شماره ۴۲۶۴ یاد شده است که از سده نهم است.

* نسخه‌ای از آن در مجموعه ایست در پاریس به شماره ۲۸۶۵ عربی که بروش عربی ساخته شده است و به اندازه ربعی در آن نخست المدخل الصغیر محمدبن زکریاء رازی است به نسخ محمدبن محمدبن محمد احمدی از سده نهم. دوم همین الادوار است که در فهرست عربی شناخته شده است چه آغاز آن افتاده و نخست يك صفحه از متن الادوار است سپس چندین جدول آنگاه «الفصل الثانی عشر فی الاصطحاب الغير المعهود» می‌آید تا میرسد به «الفصل الرابع عشر فی تأثیر النغم» و «الخامس عشر فی مباشرة العمل» و ناتمام می‌ماند. به نسخ است از سده دهم. بروکلن آن را الادوار دانسته و گویا تشخیص فارمر است که بدان ارجاع هم داده است. سپس دو برگ در نجوم است به ترکی و چندین برگ در نجوم به عربی و بندی از کتابی به عربی دارد که عنوان «ماورد فی ذکر مبادی الهوی و اوائل الجوی من کلام الحکماء» دارد و سخن فیثاغورس درباره عشق در اینجا می‌آید. باز نجوم است به عربی سپس - تحریر التواعد لتحلیل استارالفراند است گویا مورخ ۹۰۸ سپس رساله ربع المقنطرات است و پنج برگ در موسیقی به عربی با اصطلاحات فارسی، در این یکی که خود رساله ایست عنوانهای «فصل فی تألیف الشعر مع الانغام، فصل فی آلاوات، فصل فی اصول الانغام الاثنی عشر منها سنة ذکور

و ستة اناث» است آهنگهای نررا مؤلف چنین برشمرده است:
«رست ، عراق ، اصفهان ، زیرافگند ، بزرگ ، ابوسلیک» .

آهنگهای ماده را چنین :

«زنگلا ، عشاق ، حجاز ، رهاوی ، حسینی ، نوی» .

نام برخی از آوازاها در آن چنین است :

«کردانیه ، نوروز ، شهناز ، سلمک ، گوشت ، رست ، سیگاه ، دوگاه ، مرغک ،

نشاورک ، زنبورک» .

در آن از «نوروزالبیوتی» یاد شده است .

مثالهایی به شعر در آن آمده است .

آغازش افتاده است .

چنین است انجام آن : وفی نوروز خارا یوسف عزیز فی الحسن قلبی له مصرأ . انتهى

والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب .

به نسخ سده ۱۱ و ۱۲ در برگهای ۷۰ تا ۷۵ پ .

* شماره ۵۴۰۸ ب بنیاد خاورشناسی شهرباکو ، به نسخ محمدقلی پسر حسن قراباغی

در ۱۵ ج ۱۲۷/۲ (= ۱۲۰۷) در اصفهان (در مجموعه ایست دارای شرح مقامات حریری

وهمین رساله و تشریح الافلاک عاملی) .

* ش 125 L ، دانشگاه بیبل ۳۶ گک ۹۹ ص محشی سپس دو جدول در ۲ ص

۱۶۵۸۲۲ ، ۱۸۵۹ (ش ۱۵۴۳ فهرست) در ص ع آمده است «کتاب ادوارالایقاع فی معرفة

النعم لعبدالمؤمن البغدادی تغمدهالله برحمتهمین» .

در انجام آمده است : «نقل هذا الكتاب من نسخة قديمة لإتخلو عن التحریف و قبول

على اصله على قدرالطاقة ، كاتبه الفقیر عبدالحمید بیک نافع ذی القعدة سنة ۱۲۷۵» .

(بروکلمن ۱ : ۴۹۶ و ذیل ۱ : ۹۰۷)

* شماره ۱۳۶ شرقی موزه بریتانیا ، نسخ عرب ، ۵۵ گک ۱۳ س ، نشان شنگرف ، عنوان

زنگار و مشکلی و شنگرف ، بارقم و جدول شنگرف ، حاشیه های فارسی کهن و عربی هم دارد ،

جدول موسیقی ندارد ، با شعرهای عربی ودعای تب به فارسی در ص ع ،

چنین می انجامد : «طریقه من نوروز فی ضرب الرمل الصوت مع ب یب د یب ح ح

و هی حسینی مخدوفامنه یب

۲ ۶ ۱۲ ۶ ۶

على صبکم یا حاکمین ترفقوا
ومن وصلکم یوماً علیه تصدقوا ...

ولنکتف بهذا القدر فی هذا الفن و نختتم الکلام بحمدالله وحده والصلاة على من لانبی

بعده و نستغفرالله تعالی عما یؤدی الی الضلالة . فرغ نهارالخمیس العشرین من رمضان سنة اثنی

وتسعين وسبعائة فی القاهرة المحروسة بمقام سجون رحمهالله على یدالعبدالجانی المعترف بالذنب

والتقصیر الحسن بن یوسف بن عثمان الرومی الحنفی عفاالله عنه» سپس در ۴۰ - ۵۵ ر شعرهای

عربی است با عنوانها آواز سه گاه و پنجگاه و نوی و عراق و صعیدی و راست و نوروز عجم و

زوالی و غزالی و زرکشی و بزرگ و رمل و رهاوی و عشاق و اصفهان و حسینی (آغاز و انجام

این بند افتاده) .

* شماره ۷۹۱ دانشگاه آن آربرمیشیگان ، نوشته در ع ۱۳۰۳۱ از روی نسخه نوشته

عبدالله سهروردی در ج ۱/۲۲۷ بیک واسطه .

چاپ عکس را که دکتر حسین علی محفوظ در بغداد در ۱۹۶۱ از آن یاد کرده است

در کتابخانه دانشگاه هاروارد دیده ام . مقدمه از او دارد و او آنرا از روی مجموعه ای که گویا

از آن خود او بوده است نشر نموده است . درین مجموعه شرح الشمسیة فی الحساب ابواسحاق

کرمانی موسیقار ریاضی دان است که در ساری در ۸۵۷ ساخته و در ۸۷۳ آنرا پاکنویس کرده

است والشرفیة صفی‌الدین ارموی که در ۸۶۳ آن را همین کرمانی نوشتند و در ۸۱۸ دوباره آن را خوانده و حواشی و تعلیقات زده است. سومی این مجموعه همین الادوار است که او در شعبان ۸۷۰ باید نوشته باشد چه در صفحه آخر آن (۲۰ ر) نام آهنگها است به فارسی با رموز آنها سپس سیزده دور که یکی از هنرمندان موسیقی آن را از هشتاد و چهار دور کتاب «استاد صفی‌الدین عبدالؤمن رحمه‌الله» بیرون کشیده است و در پایین آن این تاریخ آمده است. کتاب در ۱ پ - ۲۰ ر است (۲۰ س) به نستعلیق روشن. کرمانی این مجموعه را به سلطان ابراهیم بن جهان‌گیر در محرم ۸۸۲ بخشیده است.

عنوان در این نسخه (۱ ر) چنین است «کتاب الادوار فی معرفة النغم والادوار ماصنفه الحکیم اعجوبه زمانه و نادره اوانه صفی‌الملته والدين عبدالؤمن البغدادی قدس الله روحه». از این ابواسحاق کرمانی چندین رساله ما در دانشگاه داریم و گمان می‌کنم در فهرست مجلس هم نام او باشد ریاضی‌دان و منجم کرمانی پرکاری بوده که در دربار فرمان‌روایان طبرستان میزیسته است.

ادوار (کتاب -)

نام کتاب ادوار در ص ع و آغاز آمده و رساله کوچکی است و باید از کتابهای فارسی گرفته شده باشد، دائره‌های مقامات دارد.

آغاز: هذا کتاب ادوار، کتاب علم موسیقی اول ابتدا ایدن صوفی‌الدین عبدالؤمن من اندن صکره ابوعلی سینا اندن صکره اوستا کمال‌الدین اندن صکره ناصرالدین فارابی. انجام آن شکل عود است:

شماره ۱۱۲۲۴ شرقی موزه بریتانیا، نسخ ترکی سده ۱۲، عنوان شنگرف، در ص ع صلوات است در دوازده مقام از راست و اصفهان تا برسد به راست، ۲۱ برگ ۱۷ س.

ادوار

به ترکی و در هفت باب است و پس از باب هفتم چنین آمده است:

«فصل بودبی برینچه مقامه تعاقب بحرلری بیان ایلدر».

در آن یاد میشود از بازید بسطامی و ابن سینا و خواجه عبدالؤمن صوفی‌الدین (۹ ر). دوایر مقامات در متن هست و از عشاق و ابیات عرب (۱۵ پ و ۱۶ ر) در آن یاد میشود و شعرهای فارسی و عربی در آن هست و اصطلاحات در آن به فارسی است. نیز در آن آمده است: صفت چنگ.

چیست میدانی صدای چنگ و عود / انت حسبی انت کافی یا و دود

چنگ میگوید اغثنی یا و دود / عود میگوید اغثنی یا غیث

شکل چنگ هم در اینجا هست (۱۶ پ).

این رساله نباید از مراغی باشد بلکه گویا از روی کتاب او یا رساله دیگری ساخته شده است.

آغاز: هذا کتاب ادوار / تسمیه قیل نام‌الله ایشگه، از مشیسه آنکه ایش اوگه / فاعل مختار زیرا اولدر / جهل خامس علمبیلله اولدر / اوله اول آدم اندن مصطفا / که اولدر لطف آسیبی هم کان سخارا که و اولاد روحینه تمام / صد هزاران الصلوة والسلام / اما بلکه که مدار العرفاء منبع لطف و فابلبل حقایق چاره خلائق طوطی جنت شکوفه بستان موقد سید اهل موسیقی عبدالقادر غفرالله و لجمیع المؤمنین و المؤمنات چون بیلدک که خواجه نصرالدین فارابی رحمه‌الله علیه رحمة واسعة علم موسیقی ده چون کتابلر تصنیف قیلدش کمی پارسی و کیمی عربی اما تورکی لسانده یوغیدی دیلدیکم لسان تورکیده دخی بوکتاب تألیف ایلدی یدی باب اوزده بنیاد ایدوب ادینی روح پرور قودی و هر برینک کیفیتین ذکر قیلدی هر کم گوینده سازنده لکه هوس قیلسه لایق دولت و قابل صحبت اوله بزفتیرلری و مجموع اوستادلری خیر دعادن فراموش بیورمیه مجموع مرادلری حاصل اوله ان شاءالله تعالی

ودخی بلکل کیم بوکتابک برادی ادوار در :

باب اول فی ذکر مقامات

الباب الثانی فی ذکر آوازا

الباب الثانی (گویا : الثالث) فی ذکر شعبها

باب الرابع فی ذکر ترکیبات

الباب الخامس فی ذکر وقتها

الباب السادس بوباب نه صور تلق کشی به نه ایده لرالی بیان ایدر بیلدر .

الباب السابع نارقمن بیلدر .

انجام : مختصر قیلدق تا کیم مشکل حل اوله والله اعلم بالصواب.

* شماره ۱۱۷ وارنر درلیدن (۳ : ۳۰۵ ش ۱۴۳۸) نسخ ترکی سده ۱۳ ، ۱۶ برگ

۱۸ س .

ادوار ، به ترکی ، بدین گونه «موسیقی علوم ریاضیه دن کتب ادوارده تحریر و تفصیل اولنده» در آن از فارابی وطوسی وارموی وزین الدین محمدبن عبدالحمید لاذقی یاد شده است و چندین دائره هم دارد و با اصطلاحات فارسی است .

* ش ۱/۳۴۱ دانشگاه پرینستون در ۹ ص و ۲ س به نستعلیق ترکی .

ادوار

* در کتابخانه حسن حسنوپاشا در سلیمانیه استانبول در مجموعه ش ۸۱۶ رساله ایست که بدین گونه : « کتاب ادوار ابونصر فارابی رحمه الله اما بعد چون مدت مدید وعهد بعید بود که جمع دوستان مجلس که طالب موسیقی بودند از این ضعیف هر وقت « آغاز میشود (۱۰۶ پ) و این عنوان در آن هست : « فصل اول در شرح موسیقی بدانکه موسیقی عبارت از نغمات چند مناسب موزون است و ابونصر فارابی آورده است که در عالم هر آوازی که است داخل موسیقی است » (۱۰۷ ر)

وچنین پایان می یابد : « در بلندی بخواند و قولی چند بگوید تا ادمان از دست نرود . والله اعلم . » (۱۱۴ پ) .

(از یادداشتهای استاد دانشمند آقای پروفیسور محسن مهدوی عراقی در دانشگاه هاروارد) پیداست که از متأخران است و از فارابی نخواهد بود .

ادوار یاروح پرور (کتاب -) ، به ترکی از عبدالقادر مراغی معاصر مراد دوم (۸۲۴ -

۸۵۵) در هفت بخش :

۱ - فی ذکر مقامات

۲ - فی ذکر آوازا

۳ - فی ذکر شعبها

۴ - فی ذکر ترکیبات

۵ - فی ذکر وقتها

۶ - نه صور تلف کشی به نه ایده لرالی بیان ایدر

۷ - سازقسن بیلدر

* شماره ۱۱۷۵ وارنر در لیدن در ۱۶ گ (فهرست دیونک و دخویه ۳ : ۳۰۵ ش ۱۴۲۸)

۵ - الادوار (رساله-) : حاج خضر بن عبدالله زنده در ۱۸۸۴ که به نام سلطان مراد پسر

سلطان محمد پسر بایزید (۸۲۴ - ۸۵۵ = ۱۴۲۱ - ۱۴۵۱) در ۴۸ فصل به ترکی ساخته است

عنوانهای فصلها و اصطلاحات آن همه به فارسی است . دوایر وجدولهای ریاضی هم دارد

(عثمانلی مؤلف لری ۳ : ۳۱۱) .

در فصل ۳۷ آن «در بیان مقامات که عبدالمؤمن فرمود» یاد میشود از : ارسطو ، ابونصر

فارابی، ابن سینا، استاد والا محمد لالا، کمال‌الدین طواسی، جلال‌الدین خوارزمی، استاد علاءالدوله والدين على سته‌تایی، استاد عبدالعزیز کرمانی، شمس‌الاسلام والمسلمین شمس اصفهانی، جلال‌الدین شوشتری، همچنین درج‌های دیگر از برخی از اینها، در فصل ۴۱ یاد میشود از شرفیه و کتاب مفصل ابن‌سینا و کتاب فارابی. در فصل ۴۸ از صفی‌الدین عبدالؤمن ارموی و ناصرالدین (?) فارابی و کمال‌الدین طوسی و ابن‌سینا و شیخ شهاب‌الدین سهروردی و جلال‌الدین خوارزمی و علاء‌الدین علی ستایی و عبدالعزیز کرمانی و جلال‌الدین جلال ششتری و استاد محمد لالا مصری و استاد عبدالقادر مراغی و در اواخر از غزالی و از گفته‌های مشایخ «اقرّب الطرق الی الله السماع» و از خبر نبوی که از انس بن مالک نقل شده درباره‌ی اصحاب صفا و نیز از امام شافعی و همچنین خبر نبوی درباره‌ی رقص، پس از این چنین گفته شده که ادریس پیامبر علم و عمل موسیقی هر دو را میدانسته است.

مؤلف در آن از استاد سنان و استاد حسین و استاد حاجی علی و استاد امین و استاد محمدی زمان خود هم یاد کرده است. بنوشته‌ی گرگارتن در آن از بطلمیوس و نبطوماخوس هم یاد شده است.

فهرست فصلهای آن در دیباچه آمده و اندکی با آنچه در متن آمده است جدایی دارد و آنچه در متن دیده میشود درست است:

- ۱- در بیان آفرینش عالم
- ۲- در بیان فلك البروج
- ۳- در بیان انظار ثمانیه
- ۴- در بیان معین انظار ثمانیه
- ۵- در بیان نسبت بروج دوازده گانه به عناصر اربعه
- ۶- در بیان طبایع بروج اثنی عشره
- ۷- در بیان شمار ستارگان بروج از ثوابت
- ۸- در بیان فلك زحل
- ۹- در بیان فلك مشتری
- ۱۰- در بیان فلك مریخ
- ۱۱- در بیان فلك آفتاب
- ۱۲- در بیان فلك زهره
- ۱۳- در بیان فلك عطارد
- ۱۴- در بیان فلك قمر
- ۱۵- در بیان عناصر اربعه
- ۱۶- در بیان کواکب سیاره به اصطلاح اهل نجوم
- ۱۷- در بیان سعد و نحس
- ۱۸- در بیان سیر^۲ کواکب اندرین بروج
- ۱۹- در بیان حضیض کواکب اندرین بروج^۳
- ۲۰- در بیان روز [و] شبی ایشان

۱- او نسخه‌ای از منطق الطیر عطار را در روز ۱۴ رجب ۸۸۴ نوشته است (فهرست موزه مولانا ۳: ۳۵۶) در عثمانلی مؤلف لری (۱: ۲۹۰) از قاضی خضربک نواده‌ی خواجه نصیرالدین که بدستور فاتح قاضی شده بود و در ۸۶۳ درگذشته است یاد گردید.

۲- متن: سه

۳- شماره‌ها در متن به فارسی است نه رقم و به جای ۱۵ پنجم و به جای ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ «هفت‌دهم و هشت‌دهم و نوازدهم» آمده است.

- ۲۱ - در بیان اختلاط ایشان
 ۲۲ - در بیان فصلهای ایشان
 ۲۳ - در بیان مغربی و مشرقی و جنوبی و شمالی ایشان
 ۲۴ - در بیان رنگهای ایشان
 ۲۵ - در بیان اخلاق ایشان
 ۲۶ - در بیان دلالت ایشان
 ۲۷ - در بیان آواز دار و خاموش ایشان
 ۲۸ - اصل علم موسیقی
 ۲۹ - در بیان علم ایقاع را از چه احتیاج شدند
 ۳۰ - در بیان ایقاع که در نوعش بر متصل و منفصل است
 ۳۱ - در بیان زمانهای ایقاع
 ۳۲ - در بیان عیار اول
 ۳۳ - در بیان عیار اول نقرهایی که ذکرش ممکن نیست
 ۳۴ - در بیان عیار ثانی
 ۳۵ - در بیان عمودهای ایقاع
 ۳۶ - در بیان نوعهای ایقاع اتفاق نموده است.^۴
 ۳۷ - در بیان مقامات که فرمود عبدالؤمن
 ۳۸ - در بیان آوازا که اصل است
 ۳۹ - در بیان نامهای ضربها و اصواتها
 ۴۰ - در بیان شرح نوبت مرتب که چیست
 ۴۱ - در بیان حقیقت آواز
 ۴۲ - در بیان پردههای مقامات
 ۴۳ - در بیان ابریشم
 ۴۴ - در بیان پردهها که بر برجها نسبت کرده‌اند
 ۴۵ - در بیان پرده که به کواکب سبعة نسبت کرده
 ۴۶ - در بیان ضرب ادوار که مشهور از شش زیاده است
 ۴۷ - در بیان آنکه پیش هر کس چگونه ضرب می‌باید زدن
 ۴۸ - در بیان هر پرده که نرم کنی و یا زیاده کنی چه میشود
 پس از این در نسخهٔ پارس «فصل پیش هر قوم کدام پرده مناسب است و در روز و شب چه پرده نوازند پرده‌ها را بر اقلیم‌ها چون مناسبت دارد بیان میکند» (۸۷ ب) سپس جدول مقامات است و شرح آن .
- آغاز : بسمله . و به‌العون . حمد و سپاس بی‌قیاس اول خالق جن و ناس اوزرونه اولسون کم پیک عقل و حدانیتی صحرا سنده متحیر و حیران در
 انجام : عشاق الدرکی کردانیه آغاز اده چقه دو گاه‌دن اشغه عشاق قرار ایذه . تمت رساله‌الادوار بعون‌الملك المختار علی یده یونس بن عبدالله المملوالی تعالی بالافتتار فسی ربیع‌الآخر ۹۳۰ .
- * شماره ۴۷۳ دانشگاه نینسگراد ، نستعلیق ترکی یونس بن عبدالله در ع ۲/۹۳۰ ، عنوان و نشان و جدول شنگرف ، نسخه در ساخت ترکی و بسیار زیبا ، دربرگهای ۹۵ - ۱۰۷ پایان آن‌هم باز پراکنده‌ها ایست به نظم و نثر در موسیقی ، ۱۰۷ گ ۱۷ س ربعی ، از آن خلیل مذهب در ۱۸۵ (= ۱۰۸۵) و سید مصطفی مسعود نعمان افندی زادهٔ مدرس طبیب خاصه گویا در ۱۲۱۴ مانند نقاوة‌الادوار .
- * ش ۱۷۲۸ R طویقه‌پوسرای (ش ۱۹۵۲ فهرست ترکی ج ۱) بدینگونه باب : (گویا :

فصل) ۱: در بیان آفرینش عالم، فصل ۴۸ در بیان هر پرده که نرم کنی و زیاده کنی چه می‌شود. پس از این در بیان: باب غریب ترکیب لر بیاننده در که معامله آورده‌دن مرکب در راست کوشت اولدرکم بریده راست آغازده چقه گردانیه عشاق الدرکم گردانیه آغاز ارده چقه دو کاهدن اشعه عشاق قرارده .

نسخ معرب روشن سده ۱۰، عنوان و شکل شنگرف، ۱۳۱ گ ۱۳ س، در آغاز فهرست فصلها است با شماره برگها در ۲ ص، سپس ۱۵ ص سفید است و مسطره کشیده و در برگ ۱۰ ر آمده «مؤلف مختصر بوکتابک اخیده علم موسیقنک» گویا میخواستند دیباچه را به زر بنویسند و نوشتند، جلد تیماج تریاکی ضربی مقوایی با لولا و فرسوده .

* شماره ۳۶۰ ترکی و اتیکان در ۱۲۶ برگ ۱۳ س به نسخ با یادداشت شوال ۱۰۵۸ و مهر ۱۳۱۱، در برگ ۱۲۵ تاریخ ۳۳ آمده که تاریخ تحریر است و باید ۱۰۳۳ باشد (فهرست ترکی رسی) .

* شماره ۱۶۵ فهرست ترکی پرچ به خط نسخ با تاریخ رجب ۱۱۴۴ در برگ ۱۱ در ۱۵۶ برگ ۱۳ س .

کرگارتن J. C. L. Kosegarten درص ۵۳ دیباچه مجلد یکم اغانی ابوالفرج اصفهانی چاپ ۱۸۴۶ از موسیقی فارابی (نسخه مورخ ۹۴۳ لیدن) و مقاصدالاحان مراغی (لیدن) و کنزالتحف و ادوار همین خضر Chisri بن عبدالله یاد کرده و چندین بند از موسیقی فارابی را در آن آورده و از موسیقی اسلامی بحث خوبی کرده است (به لاتینی) .

کاگاردوو در مجله آسیایی (سال ۱۸۹۱ ج ۲۸ ص ۲۷۹) از این بحث کرگارتن یاد کرده و نام خضر را «خسرو» پنداشته است (؟؟) .

* نسخه موزه مولانا مورخ ۱۱۷۷ با تاریخ ۱۱۷۹ (فهرست ۳ : ۳۶۴) .
* شماره ۱۳۳۲۶۲ Thevenot Regius در پاریس (بلوشه ترکی ۱ : ۶۲ س ۱۵۰)
نستعلیق ترکی سده ۱۱ و ۱۲ (۱۷ و ۱۸) در ۱۰۲ برگ ۱۷ س، ذیلی دارد گویا از هموکه جدول الفاظ موسیقی است در پنج ستون با شرح آن به نشر .
* شماره ۱۱۰۹۱ شرقی موزه بریتانیا، نسخ ترکی، عنوان شنگرف، ۲۷۸ ص ۱۳ س ربعی .

* شماره ۱۵۴۷ ملك، نسخ ۱۱۸۰ (ص ۲ فهرست ترکی چاپ دوم و ص ۵۹۹ چاپ یکم) .
ارجوزة فی المقامات: کمال‌الدین ابومحمد عبدالله ماردینی. نسخ، برگ ۵۸-۶۰، ۲۱، ۶۰-۵۸ س، (ش ۱۸۳۲/۳ لاله لی) .

ازالة التنب والغباء بمعرفة الحال فی الغناء
شماره ۵۶۰/۱۸ وارنر در لیدن (۵ : ۱۰۱)
اصول السماع، در جواز سماع بدینگونه: «الحمد لله الذی خص الاولیاء بحسن الاستماع... بحق النبی المختار وآله الاخیار» .

ش ۱۹۸۵ فهرست گارت ص ۵۸۸، به نسخ در ۹ برگ .
اصول المحققین: غنی بن حکیم نجف شیعی امامی در ۳۸ اصل و یک خاتمه در فلسفه و عرفان گویا ساخته ۱۱۳۹، اصل ۲۷ آن در حال وجود و سماع صوفیان است .

۴ - در فهرست چنین است :

۳۶ - نوعاد اوتاستند بلدر مکده در

۳۷ - نوعهای ایقاع اتفاق نموده است .

۳۸ - مقامات که عبدالؤمن فرمود :

ولی درست همانست که در متن آمده است .

فهرست فارسی و اردو و عربی دانشگاه داکا از حبیب‌الله و صدیق‌خان چاپ ۱۹۶۶
داکا (۱: ۳۰۵) .

الإغاني التونسية : الصادق الرزقي ،
چاپ‌الدار التونسية للنشر ۱۹۶۷ نشر كتابةالدولة التونسية ، الشؤون ، الثقافةوالاخبار ،
ادارة الموسيقى .

در آن یاد میشود از آغانی و موسیقی ولغت و از تاریخ موسیقی اسلامی و از فارابی و
عباس بن فرناسی حکیم‌الاندلس در گذشته ۲۷۰ که از ریاضی‌دانها بوده و شیشه و ساعت‌آلذالمنقال
می‌ساخته و دو بال برای خود ساخت و با آندو پرید و نتوانست درست پایین بیاید و این کار را
بجائی نرساند . همچنین یاد میشود در آن از تاریخ موسیقی تونس و آفریقای موسیقی تونس
که برخی از آنها نامهای فارسی دارند و نیز از مجالس مذهبی و انجمنهای صوفیانه و مزارها
و قهوه‌خانه و میکده‌های تونس و جایگاه‌های سماع ورقص و موسیقی و نوبه یا مقامها که بیشتر
نام فارسی دارند . بسیار کتاب خوبی دیدم

آغانی السقاء و معانی الموسیقا او الارتقاء الی علم الموسیقا :

ابراهیم بن محمدالتدلیلی الریاضی

(فهرست رباط ص ۱۹۸ ش ۴۸۹ ، نسخه نوشته ۱۰ شوال ۱۳۳۶ ، این فهرست را در
کتابخانه دانشگاه لیدن خوانده‌ام) .

انیس الارواح : میرزا ابراهیم بن کاشف‌الدین محمد یزدی که در فهرست تازه
خاورشناسی لنینگراد (ص ۲۸۳ و ۵۱۱) بنام رساله موسیقی تألیف کاشف‌الدین محمد یزدی
(برگهای ۱ پ - ۴ ر ، ۲۰ س ، ش ۶۹۲ C نوشته ۲۰ ذ ح ۱۰۸۴ به نستعلیق در کاغذ
اصفهان و تنها دیباچه است) یاد شده است . در مجموعه آسیائی Mélanges asiatiques (سال
۱۸۹۶ ، ۶ : ۱۳۶ بند ۱۱ ش ۳۹/۱) نیز از آن نام برده شده است .
(ش ۲۶ و ۵۸ ، مقاله من در هنر و مردم و مجله موسیقی) .

این رساله از روی مجموعه ۲۳۲۷ مورخ ۱۰۷۲ مجلس نوشته محمد رضا ص ۶۹۹
(فهرست ۸ : ۱۸) در مجله ادبیات مشهد ص ۴ ش ۴ ص ۳۳۰ چاپ شده است .
نسخه‌ای از آن هم درست برابر با چاپ شده در مجموعه ش ۷۴۹۴/۱ سه سالار
(گک ۱ پ - ۵ پ به نستعلیق سده ۱۱) هست (فهرست ۳ : ۲۱۷) پس از این در این نسخه چهار
انشاء است و سپس نورالهدایة منسوب به دوانی .

آغاز : بلبل ز شاخ سرو بگلبنگ پهلوی میخواند دوش درس مقامات معنوی
یعنی بیا که آتش موسی نمود گل تا از درخت نکته توحید بشنوی
آشفتگان قلندرنامه ابدال و شنوندگان صوفیانه حال که مقام‌شناسان راست بازار عرفان
و نهفت دانان [و] گوشه‌نشینان بی‌نام و [نشانند] الخ سپاس و ستایش و قانون نیایش در حمد
و ثنای یکتای به عمل آورند .

برگ ۲ پشت : اما بعد چنین گوید بنده راجی به عفو ایزدی ابن کاشف‌الدین محمد
ابراهیم یزدی که باعث بر تألیف طرّه این رساله که در موشکافی مسائل موسیقی شانه‌کش
نالهای آشفته ...

انجام : هرگونه بیش ازان و آنچه نویسم زیاده بر آنست درین صورت اگر مهر
بر لب دوات نهم قصوری نیست و اگر بند بر پای قلم گذارم دورنه .

بهجة القلوب وقوت الارواح : عبدالحسین پسر مهدی شیرازی که پس از دیباچه‌ای
بهجة الروح عبدالمؤمن صفی‌الدین [بن عزالدین] بن محبی‌الدین بن نعمه‌الله بن قابوس بن وشم‌گیر
جرجانی (عضدالدوله) (!؟) را در آن گذارده است . او در دیباچه این رساله را بهجة القلوب
وقوت الارواح نامیده و پس از آن (پس از «اما بعد») نام بهجة الروح در آن دیده میشود .
او در آن میگوید که «عبدالحسین شیرازی در سنه ثمانه و خمسين وست بعد الف (!؟)

در خطه نیشابور این را در سلك تحریر و تقریر کشید تا به سبیل یادگار در روزگار بماند» نیز «فقیر حقیر مؤلف بی‌بضاعت کمینۀ خاکسار عبدالحسین را به خواطر رسید . . . لهذا حقیر فقیر عبدالحسین شیرازی در ظرف بیست سال به قوه سلطانی درصدد تحصیل برآمدم تا هریک را از ولایتی وازجایی بدست آورده به این رساله عجاله پیوند نمودم» و اشاره میکند به این نامها :

«دائرة بطلمیوس ، دائرة ارسطو ، دائرة هرمس ، دائرة جالینوس» .
که او به این رساله پیوسته است .

در خود رساله بهجةالروح در پایان آمده است که مؤلف در صد و چهل سال بدین کار می‌پرداخته و از زبان تازی و یونانی به لفظ مسلسل فارسی نقل کرده است .
این یکی مقدمه دارد و ده باب و یک خاتمه :

۱ - در بیان مبده این علم

۲ - اقاویل بعضی از حکماء دین

۱۰ - در سلوک صاحب این فن با خواص و عوام

مقدمه «بدانکه هرمقامی و آوازه و گوشه و شعبه و پرده‌ای از چه چیز استخراج شده» .
خاتمه : در نسبت پرده‌ها به کواکب و فصول اربعه .

در متن برخی جاها به جای «باب» «فصل» آمده و در «فصل» هم چند «فصل» است .
شکلهای موسیقی دارد با سیاه قلم افزارها و موسیقارها . در آن یاد میشود از هرمس و افلاطون و جالینوس و یزدگرد و اسحق موصلی و محمدامین طاوسی و استاد سراج‌الدین محمد غواص و شرف‌الدین محمد علوی سرخسی^۵ حکیم سلطان که ذخیره اسکندری را که به خط یونانی بوده و برای محمود غزنوی ارمغان آورده بودند ترجمه کرده بود (داستانی در اینجا آمده است) و از سعدالدین محیی‌آبادی و شمس‌الدین و کمال‌الدین کارزانی و میرفخرالدین و حسین اخلاطی و امام فخرالدین طاوسی و صفی‌الدین مراغه‌ای و خواجه عبدالقادر مراغه‌ای .
(هنر و مردم ۹۵ : ۵۴)

* شماره ۱۱۹۷ A خاورشناسی باکو ، نستعلیق روز چهارشنبه ۱۳۳۳/۱۲ در کاشان
زمان فرمان‌روایی دوران قاجار برای آقا محمدصادق شیروانی ، ربعی .
* نسخه دیگر به نسخ سده ۱۲ ، عنوان شنگرف ۲۰ گ ۱۵ س ربعی ، انجام در فصل سوم باب دهم افتاده (ش ۱۰۰۱ بغداد لی وهبی در سلیمانیه) .

در نسخه دیگر همین بهجةالقلوب و قوت‌الارواح ، عبدالحسین بن مهدی شیرازی خود را هم‌زمان محمود غزنوی می‌نویسد و کتاب را گرفته از رساله عبدالؤمن گرگانی که آنهم در زمان محمود میزیسته است (؟؟) (شماره ۶/۲ (۲۲۴۲) سنا) .

۵ - گویا همان مؤلف فرائدالزمان فی علم‌الالحان که در المیزان فی علم‌الاوزان از او یاد شده است.